

ئەرك و تايبەتمەندیی دەربیرین جفاکی د زمانی کوردیدا، سلاڤکردن وهك نمونه

ڤه کۆلینه کا زمانڤانیا جفاکیه

دلڤین مقداڤ ئەحمەد¹ ، دارا حەمید محەمەد²

1- بەشی زمانی کوردی، کۆلیجی پەروردهی بنەرەت، زانکۆی سەلاحەددین

2- بەشی زمانی کوردی، کۆلیجی پەرورده، زانکۆی گەرمیان

پۆختە

Article Info

Received: July, 2022

Revised: July, 2022

Accepted August, 2022

Keywords

دەربیرین جفاکی، پەییوەندیی جفاکی، پەییوەندیی فەرمی و نە فەرمی، زمان و جفاک.

Corresponding Author

دەربیرین جفاکی بناغەیه کی هەرە گرنکی ئافاکرنا پەییوەندیی جفاکیه، فۆرمین جیاواز بین دەربیرین جفاکی خودان چەندین تاییه تمەندیانه، هەرەسا هەژمونا ژێ و رەگەز و پێگەهی جفاکی و پیشە و پەییوەندیی فەرمی و نە فەرمی ب سەر ئەرکین جفاکی بین ئەوان دەربیرینا دەیت، پەییوەندی دناڤهرا زمان و جفاکیدا د ئاسته کی بهێزدایه تا ئەوی راددهی کو زمان دناڤ جفاکیدا چووێه و کاریگه ریه کا راسته وخۆ ل سەر جفاکی و پەییوەندیی جفاکیدا هەیه، باشترین نموونه ژێ بۆ ئەڤی چەندی دەربیرین جفاکینه، کو د ئەڤی ڤه کۆلینا ب نافونیشانی (ئەرك و تايبەتمەندیی دەربیرین جفاکی د زمانی کوردیدا، سلاڤکردن وهك نمونه - ڤه کۆلینه کا زمانڤانیا جفاکیه)دا، ب پەیره وکرنا میتودا شروڤه کاری، هەول هاتینه دان تیکه ه و تاییه تمەندیی دەربیرین جفاکی و رۆلی ئەوان د ئافاکرنا پەییوەندیی جفاکی بهینه بەرجهسته کرن.

پیشەکی

ئەڤ ڤه کۆلینه هەولدهت بەرسڤا ئەڤان پرسیارین ل خواری

بدهت:

- 1- مەبهست ژ دەربیرین جفاکی چیه؟
 - 2- تاییه تمەندیی دەربیرین جفاکی چنه؟
 - 3- ئەرك و رۆلی دەربیرین جفاکی د پروسا پەییوەندیی کریندا چنه؟
- بۆ گههشتن ب ئەنجامان ڤه کۆلین ل سەر پیشه کی و دوو پشکان ب ئەڤی شیوهی ل خواری هاتیه دابهشکرن: پشکا ئیکێ بۆ ديارخستنا تیکه ه و پیناسه یین دەربیرین جفاکی و پەییوەندیی دناڤهرا زمان و جفاکیدا و چه مکی ناخفتنی هاتیه تەرخانکرن. د پشکا دوویدا شروڤه کرن بۆ تاییه تمەندی و ئەرکین دەربیرین جفاکی هاتیه کرن. ل دویمه یی ژێ گرنگترین ئەنجام هاتینه دارێژتن زینده باری ژیدەر و ل گەل پۆختە یی ڤه کۆلین ب هەردوو زمانین عەرەبی و ئنگلیزی.

ئەڤ ڤه کۆلین یا ب نافونیشانی (ئەرك و تايبەتمەندیی دەربیرین جفاکی د زمانی کوردیدا، سلاڤکردن وهك نمونه ڤه کۆلینه کا زمانڤانیا جفاکیه)، کار ل سەر پەییوەندیی دناڤهرا زمان و جفاکیدا دکەت، ئەو پەییوەندیی هەتا کاریگه رین ل سەر یاسا و راسته کرنین زمانێی دکەت، کو ل دویف زانیاریین زمانی یین فەرهنگی وهکو دنگ و وشه و یاسا ل دویف دەوروبه ری بۆ کریارا پەییوەندیی هاتینه دانان، ئەڤی ڤه کۆلین هەولدايه رۆلی دەربیرین جفاکی د ئافاکرنا پەییوەندیی دروست دناڤهرا تاکه که سین جفاکیدا بەرجهسته بکەت، بۆ ئەڤی مەبهستی ژێ (سلاڤکردن) وهك جوره ک ژ جورین دەربیرین جفاکی هاتیه وەرگرتن و ڤه کۆلین ل دویف میتودا شروڤه کاری هاتیه ئەنجامدان، که رهستی زمانیی ئەڤی ڤه کۆلین کرمانجیا سهریه، شیوه زاری خەلکی دهۆکی،

پشکا ئىكى : ناساندن دهرپىن جفاك**1-1- چەمكى دهرپىن جفاكى**

سىستەمىن جفاكى بەرھەمىن جفاكى نە و ھەژمونا تاكەكەسان ل سەر نىنە و ئەو شىوازىن بۇ دهرپىنكرن و گەھاندنا ئەوان سىستەمىن جفاكى ھاتىنە بەرھەمىن ئەوژى بەرھەمىن جفاكى نە، ب ئەفۇ چەندىزى دهرپىن جفاكى كو مىكانىزما جىبەجىكرنا سىستەمىن جفاكى نە بەرھەمىن جفاكى نە ئەك يىن تاكەكەسان (ھوسىن، 2010: 7). دهرپىن جفاكى پشتبەستى ب كومهكا ياسايان دكەن، كو ژ ناداپىن جفاكى دەپنە ھەرگرتن، لەورا دەرکەفتن ژ ئەفان ياساين جفاكى دىبەتە ئەگەرى لاوازبونا پىگەھى تاكى د جفاكىدا.

ب ئەفۇ چەندى رىكەفتنا جفاكى ل سەر دهرپىن جفاكى ھەبە و د نەگورن و دىبەتە يەكەيىن فەرھەنگى و د فەرھەنگە عەقلىدا (mental lexicon) دەپنە كوگەھكرن. فەرھەنگە عەقلى ژى كوگەھكە بۇ گەنجىنە كرنا زانبارىن زمانى و د فەرھەنگە عەقلىدا ھەمى زانبارىن زمانى د ئاستىن دەنگىسازى و مورفولوژى و سىنتاكس و سىمانتىكى دەپنە كوگەھكرن، واتە شىوازى رىكخشتنا پەيفان د مېشكىدا بخۆفەدگرىت. ((فەرھەنگە عەقلى باشخانە سەرھەمى زانبارىن زمانى يىن مروفي يە، واتە زانبارىن فونۆلۆژى و مۇرفۆلۆژى و سىنتاكسى و واتاپى د فەرھەنگىدا د ھەلگرتىنە و ئاخفتنكرى زمانى ل دەمى ئاخفتن ئەوان زانباريان بۇ پەيوەندىكرن بكار دەپنە)). (مەرووف، 2020: 7) تەماشە فەرھەنگە عەقلى ھەكو فەرھەنگە مېشكى دەپتە كرنا كو برىتە ژ رىبازەكا تىگەھى پتر ژ كوگەھ پىكەھىنان، ئانكو رىبازەكە ژ تىگەھ و پەيوەندىن زمانى پىكەھىت و ھەردوو لايەن فونۆلۆژى و ئۆرسۆكرافى ل گەل جەختكرن ل سەر چارەسەر كرنا لىكسىكى بخۆفەدگرىت ب ئەفۇ چەندى ژى زفراندن و دەستفەھىنان دىبەتە ئەركى ئەفۇ فەرھەنگى. ب ئەفۇ شىوھى فەرھەنگە عەقلى دىبەتە رىكخستىا عەقلى يا گەنجىنە پەيفىن تاك (مەھموود، 2012: 141). ھەكو نمونە يىن 1 (أ و ب):

1-1-1- سلاف**1-1-2- سلاف و رىز**

د عەقلى ھەمى ئاخفتنكرىن كورد دا تىگەھى (سلاف) ھەبە و ب نىشانىن ئەوئفە د ھەلگرتىنە، ئاخفتنكرى كورد ئەف تىگەھە ھەكو فورمەكى ب رىكا پروسىسا زفراندن و ب دەستفەھىنانى ب واتا دئىخىت و مەبەستەكا ئەرىنى پى دىبەخشىت و د كرىبارا پەيوەندىكرن بكار دەپنە. لىكەدانەفە و رافە كرنا ئەوى فورمى و ورزاندن و كاردانەفە ئەوى گرئداى ب رەوشا ھەردوو جەمسەرىن ئاخفتن (ئاخفتنكر و گۆھدارى)فەنە(مەھمەد، 2021: ؟). فورمىن زمانى يىن

كوگەھكرى ژىدەرىن كو واتاپى د رەوشەكا گونجايدا چالاک دكەن، ئەو چالاکكرنەژى ل دويف تاكەكەسان يا جىاوازە، ئەگەرى ئەوئ چەندى ژى گرئدانا لىكەدانەفەيا واتاينە ب ئارەزومەندى و ئەزمونتا تاكەكەسانفە (ئەھمەد و ھەسەن، 2017: 51). ل فېرى پروسىسا سايكولوژى و سۆسۆلۆجى و جىھانىبى و ئارەزومەندى تاكەكەسى چ ئاخفتنكر بىت يان گۆھدار رۆلۇ خۇ د لىكەدانەفەيا ئاخفتن دگېرىت و كارىگەرىيا خۇ دىرباردانى ل سەر ئاراستى پەيوەندىكرن بكار دەت.

جفاك ژىدەرى دهرپىن جفاكىيە و تاكەكەس فورمىن جىاواز ژ جفاكى ھەردگرىت و د عەقلى خۇدا ھلدگرىت، پشتى كوگەھكرنا فورمىن جىاواز يىن دهرپىن جفاكى ل دويف دەوروبەرى و پىدفا كرىبارا پەيوەندىكرن د عەقلى خۇدا چالاک دكەت و ئاخفتن ژى بەرھەم دەپنە. دهرپىن جفاكى د كرىبارا پەيوەندىكرن ب ياساين جفاكى د پىگىرن، ئەو ياسايە ل دويف كەلتور و جىھانىبى و ئارەزومەندى و دابونەرىت جفاكى كونترول تامام ل سەر دهرپىن جفاكى دكەن و ھەر دەرکەفتنەك ژ ئەفان ياساين جفاكى ئارىشە و ئاستەنگان بۇ ئاخفتن و كرىبارا پەيوەندىكرن دروست دكەت. ھەكو نمونەيا2.

2- سىپدەباش

ل دويف ياساين جفاكى ئەف دهرپىنە ب شىوھىكى ل گەل واتا و مەبەستا تامام يا زانبارىن پىدفا د عەقلىدا ھاتىە ھەلگرتن، ژىدەرى زانبارىن زىدەكرى يىن جفاك و كەلتورى يا كومەلا ئاخفتنكرەيا، ھەروەسا پروسىسا كارىگەرى و كارفەدانا گۆھدارى و بەرسفدانا ئەوى ژى يا گرئداى ب ياساين جفاكى يە يىن كو د عەقلى گۆھدارىدا ھەين و ئاخفتنكرى ل دويف باشخانەيا زانبارىن ھەفپشك يىن كوگەھكرى د عەقلى خۇدا چافەرى دىبەت، ب ئەفۇ چەندى بەرسف دى دهرپىن جفاكى بىت، ھەروەكو د نمونەيا 3 دا:

3- سىپدەباش.

ھەروەسا ھەر دەرکەفتنەك ژ ياساين جفاكى د بكارھىنانا نمونەيا 2 و 3 دا دىبەتە ئەگەرى پەيدابونتا ئارىشەيان د كرىبارا پەيوەندىكرن بكار، بۇ نمونە ل دەمى بكارھىنانا ئەوان د دەم و جھىن نە گونجای يان دهرپىن ب ئاوازەيەكا جىاواز يا دەنگى يان بكارھىنانا وئ شىوھىكى نە دروست ... ھتد، ئەفە ھەمى ل دەف ھەر لايەكى ھەردوو جەمسەرىن سەرەكى يىن پەيوەندىكرن (ئاخفتنكر و گۆھدارى) بىت، دى بىتە ئەگەرى پەيداكردنا ئارىشەيان بۇ كرىبارا پەيوەندىكرن.

دهرپىن جفاكى كوگەھ تىروانىن و جىھانىبى و ھۆشمەندى تاكەكەس و جفاكى نە و دكەفەن ل ژىر ھەژمونا شارستانىت و بىر و باوهر و بۆچوونىن خەلكى بۇ دىاردىن جفاكى ھەكو

دهيته دان، ئەفەزى بەلگەيەن ھەژمونا پەيوەندىيەن جفاكيە ياكوب سەر دەريپىن جفاكي زال.

دەريپىن جفاكي و فۆرم و شىوازي دەريپىن جفاكي ب ئەوى ئەركىن پى ھاتىە راسپاردن د پىگىرن، ئەركىن زمان و ناخفتى زى د جۆراوجۆرن، ئەفەزى دىبەتە ژىدەرى فرەجۆرى د دەريپىن جفاكيدا.

2-1- زمان و جفاك

بۆ زىدەتر روھنكرنا تىگەھى دەريپىن جفاكي، پىدفيە پەيوەندىا زمان و جفاكي وەك بناغەيە ھەر دەريپىنەكا جفاكي روھنكەين، لەورا د ئەفا بەيتدا دى بابەتە زمان و جفاك پەيوەندىيەن دناقبەرا زمان و جفاكيدا بەحسكەين.

پەيوەندىيەكا بەيژ دناقبەرا زمان و جفاكيدا ھەيە، زمان دناف جفاكيدا گەشى دكەت و ھۆكارى سەرەككى لىكتىگەھشتنا تاكەكەسەن جفاكيە، زمان وەكو گىرنگىر داهىنانا عەقلى مروڤى، ژ ئەنجامى پىدفييا تاكەكەسەن جفاكي بۆ رىكەفتنا جفاكي پەيدا بوو (فەرەج، 2011: 4). و ب شىوہەككى بەردەوام د شىوئى ھىماين زمانى و نەزمانى دەيتە بكارھىنان. كارلكرنا زمان و جفاكي د ئاستەكيدا پەيوە ژىدەرى سەرھلانا لقاەكى تايبەت ب زمانفانىفە، ئەوژى ب كۆزمانفانى – زمانفانى جفاكي - دەيتە نياسين، ئەف زانستە فەكۆلىيە ل بكارھىنانا زمانى و ناخفتى ل دويف دەوروپەرتىن جياواز و بنەماين جفاكي و ھەلوپستىن جفاكي و ھەلبەرتنا زمانى و كارىگەريا ژيانا جفاكي و كۆدگۆھورين و ھەستى خەلكى بەرامبەر زمانى ئەوان دكەت. (فەتاح، 2010: 138). زمانفانى جفاكي دوو لقين سەرەكى ھەنە، لقاەكى پراكتىكى و لقاەكى تيورى، لقاە تيورى ب شىوئى مەيدانى دەيتە ئەنجامدان و زانبارين پىدفي كۆمەكەت، لقاە تيورى ژى شىكارا ئەوان داتا و زانبارين دكەت يىن فەكۆلەرى ب رىكا مەيدانى ب دەستخوڤە ھىناين و كۆمكرين. فەكۆلىنا مەژى ھەردوو جورين زمانفانى جفاكي بەرەودكەت. كۆزمانفانى پىشتەستى ل سەر دوو جورين زانبارين دكەت جورى ئىيكي ژ ئەوان ب شىوہەككى زانستى ب دەستخوڤە دەيتە و جۆى دووى ب رىكا شارەزاييا تاكەكەسى، پىدفيە ئامازە ب ئەوى چەندى بەدين كو ھەر چەندە شارەزاييا تاكەكەسى رۆلەكى بەرچاڤ د راقەكرنا پەيوەندىا دناقبەرا زمان و جفاكيدا ھەيە بەلى ئەف چەندەژى توشى چەند ئارىشە و ئاستەنگان دىبەت، ئەفەزى بۆ دوو ھۆكاران دزفريت، ھۆكارى ئىيكي دىبەت ھەلسەنگاندنا مە بۆ زانبارين و شارەزايين مە د دروست نەبن، ژبەركو جياوازيەكا زۆر د ناخفتنىدا ھەيە كو ب شىوہەي رۆژانە كارفەدانا مە ل بەرامبەر ھەيە، ھۆكارى دووى ژى ئەو ھەكو شارەزايين مە دەربارە پەيوەندىا دناقبەرا زمان و كۆمەلى دا زۆر يا كىمە و ھەتا رادەيەكى ئەم د جفاكي خۆدا د درويچكرينە و مە زانبارين

دابونەريت و رووشەنبرى و پىكھاتا كەلتورى ب شىوہەككى گشتى، لەورا كارىگەريا ئەفان دياردەيان ل سەر دەريپىن جفاكي دبنە ئەگەرى گەشەكرنا زمانى و پىنگاڤەكە بەرەف پروسيسا گھورىيە و گەشەكرنى يان ژى پاشفەچوونا ژيانا جفاكي (الوافى، 1951: 8).

زمان ھەلگرى سىماين كەلتورى و شارستانىەت و دابونەريتەن مللەتايە، گىرنگدان ب زمانى بخۆ دىبەتە گىرنگدان ب دەريپىن جفاكي و پاشى دىبەتە ئەگەرى گەشەكرنا ئەوان، دەريپىن جفاكي دەريپىن ژ گەشەكرنا ژيانى و ئاستى رووشەنبرى و كەلتورى تاكەكەس و جفاكي دكەت (مەرووف، 2015: 31). ب ئەف چەندى زمان دناف ھەمى لايەنەن ژيانى دا چوويە و چ لايەنەككى ژيانى يىن زمانى نابت، لەورا دشىاندایە بىژين جىبەجىكرنا ئەركىن مروڤى پتر د رىكا ناخفتنىدا دەيتە ئەنجامدان ژ رىكا نفىسىيە و د ناف جورين ناخفتنى ژىدا دەريپىن جفاكي ژ ھەمیان چالاكترن (فەتاح، 2010: 4).

دەريپىن جفاكي ل دويف نەخشە و پلانەكا تايبەت دەيتە بنىاتنان، ب كارھىنانا ئەوان ژى ب ژىنگەھا جفاكي و پەيوەندىيەن جفاكي و چىت و توڤى و ژى و رەگەز و پىگەھى جفاكي و پە و پوست و بابەتە ناخفتنىفە يا گىرداييە، لەورا دەيتە دىتن دەريپىن جفاكي يىن ژنى خۆدان ھندەك خەسلەت و تايبەتمەندىين جياواز ژ دەريپىن جفاكي يىن زەلامان (فەتاح، 2010: 93) ھەروەسا ئەف چەندە ل سەر چىن و توڤى و رەگەزىن جياواز ژى پەيرەودىبەت، بۆ نمونە دەريپىن جفاكي يىن گەنجەكى د جياوازن ژ دەريپىن جفاكي يىن دانەمرەكى، ھەروەكو د نمونەيا 4 (أ و ب و پ) ل دەمى سپىدەھيان:

- 4- 1- سەلامەعلىكم ← كەسى دانەمر
 ب- سلاف – سپىدەباش ← گەنج
 پ- سپىدەباش ← زارۆك

د نمونە 4 دا فۆمىن جياواز يىن دەريپىن جفاكي ل دويف ژى ناخفتنكەرى دەيتە گھورين، كەسى دانەمر ھەلگرى ھندەك سىماين پەيوەندىيەن جفاكي يە يىن ب ئايين و پەروەردەيا ئايىنى كارىگەرە، لەورا دشىاندایە بىژين فۆرمى 4 – أ بۆ ھەمى دەم و جەھان دەيتە بكارھىنان، بەلى دشىاندایە گەنجەك ل دويف پەيوەندىين جفاكي يىن ژىنگەھا نوى و گۆراوين جفاكي و شارەزايى پتر ژ فۆرمەكى ژ دەريپىن كۆمەلەيە بكارھىنىت 4 – 2، بەلى ژبەركو زارۆك د فونغاەكا دەستپىكى يا ژيانا جفاكيدانە و ژى ئەوان رىك پى نەدايە شارەزايەكا تەم ل دۆر دەريپىن جفاكي بىن لەورا ب تى فۆرمى 4 – پ بكاردەھين، ھندەك جارن ژى ل دەمى زارۆك فۆرمى 4 – أ بكاردەھينىت تا رادەيەكى ب پىكەنين و ترانە بەسفا ئەوى

دیاردين شارستانی بين جفاکی بين دی ژى بخوفه دگریت (بههار زایر محمهده، 2009: 8). ب ئەفئ چەندى زمان دکه فیهته ل ژیر کاریگه ریا شارستانییهت و یاسا و داب و نه ریت و بیروباوه رین جفاکی، ههروهسا که لتوور و هزر و تیروانین و رهوش و تیتالین جفاکی کاریگه رى و کارلیکرن ل گهل زمانیدا ههیه، ئانکو هه ر پيشکه فتنه ک و گوهورینه ک د هه ر ئیک ژ ئەواندا دی رهنگه دانا خو ل سه ر زمانى جفاکیدا هه بیت (الوافى، 1971: 9) دیاردين جفاکی و و یاسا و داب و نه ریتین جفاکی دناف ناخى زمانیدا چووبنه، هه تا ئەوى رادهى کو یاسایان رۆله کى مەزن د سیستمى زمانیدا ههیه. (ب هه مى شیوهیان رهویشالین زمانى دناف بنیاتى جفاکیدا درێژدبن و ژ زمان و که لتوور و داب و نه ریتان جودا نابیت، ئەف چەندەژى د هه ر جفاکه کیدا هه بیت دکه فیهته ل ژیر کاریگه ریا جفاکی و ب شیوهیه کى روهن و ئاشکرا د شیواژى ئاخفتنیدا دیاردبیت، ئەوژى ل دەمى مرؤف د هه لویستین جودا جودا بکاردهینیت. دارشتن ب تئى ب داهینانا ریزما زمانى نارابیت، به لکو مورا داب و نه ریتین جفاکی یا پئشه دياره، هه ر ژ بهر ئەفان بنه ماین جفاکی دشپاندايه زمانى بازاری و زمانى قوتابخانى بهینه ژیکجوداکرن (فه رهادى، ساجیده، 2003 : 3) ب ئەفئ شیوهى ژى فه کۆلینا جوراوجوریا زمانى ژى وه کو باهته کى زمانقانى د چوارچوؤى زمانغانیا جفاکیدا دهیته ئەندامدان. رۆلى زمانى یى ب ئاستى بکارهینانى فه گرتداییه، بکارهینانا زمانپژى ل ژیر هه ژمونا دهوله مەندیا فه رههنگا عه قلى و شاره زایى و تیگه هشتنا تاکه که سین جفاکی، ده رباره ی ئەفئ چەندى هندسن وهسا دبینیت کو (جیاوازیین زمانى ژ تاکه که سه کى بو تاکه که سه کى دیتر د هینه گهورن، ژبه رکو جیاوازیین زمانى یین تاکه که سه سی (به روفازى خانه یین تاکه که سه سان د زانستى بایۆلۆژیدا یین ب شیوهیه کى بۆماوه یى ب دهستقه دهین) پتر ژ شاره زاییین زمانى پیکدهیت، ئەفه ژى ژ سه رجه مى ئاخفتنین تاکه که سه سی پیکدهیت یین کو ب درێژایه ی ژى خو به هه مدئینیت ل گهل ئەوان هه مى ئاخفتنان یین (تاکه که سین دی به رهه مدئین) یین کو ژ تاکه که سین دی یین جفاکی وه ر دگریت) (هدسن، 1987 : 33).

چەوان گه شه کرنا زمانى یا گرتدای جفاکییه، هه ر ب ئەوى شیوهى پینگه ی زمانى دناف جفاکیدا دیاردبیت، له ورا زمانى ژ ده رفه ی فاکی چ رۆلى نابینیت، له ورا ئەو زمانین دناف جفاکیدا نه هینه بکارهینان ب زمانین مری دهینه هژمارتن.

زمانى خو دان سیستمه که و دویری ئەوى سیستمى یى کارا نابیت، ب هه مان شیوه جفاک و دیاردین جفاکی و مانژى خودان کومه کا یاسا و ریسایانه کو تیکه لى جفاکینه و ریک ب ده رکه فتن ژ ئەوان یاسایان ژلایى تاکه که سه سان ناهیته دان، په یوه ندیا دنافه رها زمان و جفاکیدا رهنگه دانا خو ل سه ر

پیدئى ده رباره ی جفاکین ده وروبه رین مه نین (هدسن، 1987: 17).

دی سوؤیر وهسا دبینیت کو زمان سیستمه کى جفاکییه (سووسیر، 1988: 34) و زمان پیکهاته یا سه ره که یه د پرؤسیسا ب دهستقه هینانا رهوشى جفاکی، ل دەمى خیزان به رده وام هه ولدده ن زارۆکین خو ب ئاراسته و شیوازه کى دیارکری په وروه ده بکه ن، کو یى په سه ند بیت و زارۆکین وان ره فتره کى جفاکی یى په سه ند ب دهستقه بهینن، ئەف چەندە ژى ب تئى ب ریکا زمانى دهیته ئەنجامدان، ئەف راستیه ژى ژلایى فه کۆلینین جفاکاناسى و په وروه ده یى فه هاتیه سه لماندن (خلیل، 2010: 61) گه له ک ژیدهر و به لگه یین زانستى هه بوونا په یوه ندی و کارلیکرنى دنافه رها زمان و جفاکیدا ب هه بوونا دیالیکت و شیوه زارین جفاکی فه گرتدده ن کو ژ ئەنجامى تمامکاریا زمانى و جفاکی ل دویف چین و توئیزین جیاواز په یادابیت. بو نمونه شیوه زارین جفاکی یین (راگه هاندن، سه ربازى، وه رزشکار، کاسبکار، ... هتد) کو ئەف جو ره زاره ب زارین جفاکی دهینه نیاسین (social dialects)، جودا هیا د زارین زمانغانیدا وه کو د زمانى کوردیدا، کو چوار زارین سه ره کى هه نه، له ورا ل دویف بۆچوونا دی سوؤسیرى پیدفیه زمانغان فه کۆلینین خو ل دویف جه و چینین جیاواز یین کومه لى ئەنجام بدهت، چونکه جهى جفاکی و چینین جیاواز یین جفاکی کاریگه ریا راسته و خو ل سه ر زمانى هه یه (پیدفیه جهى ئەوان که سه ن بهیته ده ستنیشانکرن یین کو فه کۆله ر دی فه کۆلینى ل سه ر که ت، ژبه رکو زمان ل دویف جهى جفاکی دهیته گهورین، ئەف جو ره فه کۆلینه ژى پتر د چارچوؤى ئیک زماندا دهینه ئەنجامدان و زار و شیوه زارین زمانى بخوفه دگریت، ههروه کو زمانى کوردی کو خه لکى کوردستانى هه مى ب زمانى کوردی د ئاخفن، به لى جیاوازی ل دویف جهى ئاخفتنکه ران د زار و شیوه زاراندا دیاردبیت. ههروه سا دی سوؤیر ب فه ر دزانیت کو پیدفیه فه کۆلینا زمانى ل دویف چین و توئیزین جفاکی بهیته ئەنجامدان، بو نمونه زمانى ئەده یى پتر یى گرتدای ب نفیسه ر و رهوشه نبیرانه و یى جیاوازه ژ زمانى ئاخفتنى یى هه مى خه لک بکاردهینن. ههروه سا زمانى پارێزه ر و مافناسا ژ زمانى پزیشکان یى جیاوازه و ب ئەفئ شیوه ی (دارا هه مید محمه ده: 2013: 46) ههروه سا ل دویف بۆچوونا (فیرت) ی ژینگه ها ئاخفتنى ژ کومه کا په یوه ندین دنافه رها تاکه که سه ساندا پیکدهیت کو رۆلى خو د جفاکیدا هه یه، له ورا نافبرى یى رژه کو زمان به شه که ژ جفاکی و اتا و لیکدانه فها زمانى ب بکارهینه رین زمانى د ناف جفاکیدا یا گرتداییه (بههار زایر محمه ده، 2009: 8).

زمان دیاردهیه کا جفاکییه، مرؤف ژ ژینگه ها جفاکی وه ر دگریت و مانا زمانى ل ده ف تاکه که سه ی یا گرتداییه ب مانا ئەوى د جفاکیدا، ژیده بارى ئەفئ چەندى کاریگه ریا زمانى

بەخۆفەدگرت، کو بریتینە ژ هزر و وینەبە دەنگی. د بازنا ئاخفتنێ دا ئەو دوو قەوارەبە د مێشکێ مرۆفیدا ئێک و دوو دگرن. واتە هەردوو قەوارەبە یێن د مێشکیدا. ئەفەزێ ئەوی چەندی بۆ مە دیاردکەت، کو وینەبە دەنگی قوناغا فیزیکی و بەرجەستەبوونا دەنگی نینە. واتە قوناغا درکاندا دەنگی نینە، بەلکو وینەبە ساییکۆلۆژی یێ دەنگانە و پەییوەندیا ب کاریگەریدا دەنگانفە ل سەر هەستان هەبە. ب ئەفەزێ چەندی وینەبە دەنگی وینەبەبە کێ هەستییە نەک فیزیکی، بەلگەبە ئەفەزێ چەندی ژێ ئەوە، کو گەلەک جارن مرۆف ل گەل خۆدا دئاخفتیت، یێ درکاندا هیچ دەنگە کێ. واتە وینەبەبە دەنگی دەیتە بکارهینان. یێ پیدفێ بوونی ب کۆئەندامی بهیستی، ئەفەزێ بەلگەبە ل سەر ئەوی چەندی کو وینەبەبە دەنگی نە چووینە د قوناغا فیزیکی و بەرجەستەبوونیدا (سۆسێر، 1988: 85). ئاخفتن وەک بابەتە کێ زمانەوانی هەر د کەفندا و سەردەمی نوی ژێ گەلەک دەربارەبە ئەوی هاتیە گوتن، و هەر گوتەک و ئەکۆلینەبە دەربارەبە ئاخفتنێ خەسلەت و تاییبەتمەندیی سەردەمی خۆ بەخۆفەگرتینە، هەر ژ قوتابخانین فەلسەفی هەتا زانستی نوی یێ زمانفانێ، ل دووی دیتنا ئەرستوی شیان ئاخفتنێ خالا گەوهری یا جودا کرنا مرۆفی ژ گیانەوهرایە، لەورا دیژیت: (مرۆف گیاندارە کە کو شیان ئاخفتنێ هەبە)) (کامل، مجدی، 2010: 63). ل دووی دیتنا سوکراتی ژێ ئاخفتن پیقەرێ نیاسین و زانین و ئاستی رەوشەنیری و شیان هزرکرنا مرۆفایە، ئەفەزێ ژ ئاخفتن ئەوی یا بەرنیاس هاتیە وەرگرتن یا کو دیژیت: ((ل گەل من باخفە داکو تە بینم)) کو ئاخفتن ((ل گەل من باخفە داکو تە بنیاسم)) ژێ هاتیە دروستکرنا (کامل، مجدی، 2011: 76). هەلبەت ئەف هەردوو ئاخفتنە جەختکرنا ل سەر ئەوی چەندی کو وینەبە راستەقینەبە مرۆفی د ئاخفتنیدا دیاردبیت نەک د شیوەبە ئەوی یێ ژ دەرڤە. د زمانفانیا نویدا ئاخفتن و شۆفە کرنا ئاخفتنێ پیگەهە کێ بەرچاف هەبە، ل دووی بۆچوونا دی سۆسێری ئاخفتن و کریارا گەهانندی پرۆسێسە کە گەلەک بەرفرەهترە ژ ئەوی چەندی کو ب تئ پەییوەندیکرنا ئاخفتنکەری و گوهداری بیت و گهورینا رۆلین ئاخفتنکەری و گوهداری بیت یان ب تئ پەییامەک بیت دناقبەرا ئاخفتنکەری و گوهداریا بهیته ئالوگۆرکرنا. ل دووی دی سۆسێری ئاخفتن مەسەلەک زمانی و دیاردەبە کە ئالوزە، رەهەندی ئەوی ژ هز و بیر و دەرروونی مرۆفینە، خودان چەندی کەنالی فیزیکی و دەنگی و دەرروونی یێن فسیۆلۆژیە. ئەو کەنال هاریکاریا لیک نێزیکبوونا ئاخفتنکەری و گوهداری دکەن، بۆ زێدەر روهنکرنا ئەف بۆچوونی: ئاخفتنکەر گریدانی دناقبەرا وینەبەبە هزرە کێ و وینەبەبە کێ د هزرا خۆدا دکەت، ئەو وینەبەبە یێ ب دەرپرینکرنا دبیت، کو ب ریکا درکانندی دەیتە ئەنجامدان، ئەفجا ب ریکا

فەکۆلینین ئەرکیدا رەنگفەدایە، زمانفانین ئەرکی ژێ ژ ئەوان (هایمز) وەسا دبیت کو پەییوەندیە کە ب هیز دناقبەرا زمان و جفاکیدا هەبە و دشیاندا نینە د فەکۆلینین زمانیدا ژێک بهیته جودا کرنا، ل دووی بۆچوونا (میلی) فەکۆلینین زمانی جودا ژ جفاکی ناهینە ئەنجامدان (شەمس، 2006: 22).

1-3- ئاخفتن

ئاخفتن چالاکیە کە عەقلی یا تاکە کەسیە، فۆرمین جیاوازی بکارهینانا زمانییە، ئاخفتن بریتیه ژ پەییوەندیکرنا ئاخفتنکەری ل گەل گوهداری، چ ب شیوەبە کێ راستەوخۆ بیت، وەکو روی ب روی بوونی یان ب ریکا نامیرە کێ پەییوەندیکرنا بیت، وەکو موبایل، تەلەفزیۆن ... هتد (الخلیل، ابراهیم، 2010: 32). ل دووی دیتنا هامزی ئاخفتن نواندا ئاستە کێ جیاوازی ئاستین رستەسازین دکەت، ب شیوەبە کێ کو دشیاندا نینە د ئاستی سینتاکسیدیا بهیته نیاسین (عەلی، تالیب حوسین، 2019: 30). ئەفەزێ نامازەبە بۆ ئەوی چەندی کو نابیت پێشبینیا رێزمانە کە دروست ژ ئاخفتنێ بهیته کرن، بەلێ دبیت هەلگرا واتایە کە دروست بیت، ئاخفتن ب ریکا کومکرنا کەرەستین زمانی (فۆنیم و مۆرفیم و وشە ... هتد) ب مەبەستا پەییوەندیکرنا، خالا سەرە کێ و بناغەبە سەرکەفتنا کریارا پەییوەندیکرنا یە ب ریکا پرۆسێس بەرههەمەینانی و ب تێگەهشتنا گوهداری و ل دووی دەررووبەری و بەشداریکرنا وی د پرۆسێس پەییوەندیکرنا یا گریدایە (مەحمود، ئافیستا کەمال، 2012: 286).

ب دینما لیفینسونی ئاخفتن کریارە کە دناقبەرا دوو کەسان یان زێدەر یێ بەرەست دەیتە ئەنجامدان (ئاخفتن دەرپرینە کە د ناقبەرا دوو هەفپشکان یان زێدەر کو ب ئازادی دەیتە ئەنجامدان) (دزەبی، 2009: 8) هەر وەسا دەربارەبە ئاخفتنێ و دەم و جەب ئاخفتنێ و شیوازی دەرپرینێ دەیتە گوتن، کو ئاخفتن بریتیه ژ زنجیرەبە کە پیکفە گریدای ژ دەنگان کو خودان واتایا خۆبە، یانژی ئاخفتن بریتیه ژ بەرههەبە کومکرنا زنجیرەبە کە ل دووی ئیکدا یا دەنگان بۆ دەرپرینکرنا ژ واتای (سەعید، 2011: 249).

هەندەک زمانفان ئاخفتنێ ب شیوەبە کێ تمام ب دەررووبەریفە گریدەن، ئەفەزێ جەب سەرنجی یە، ژبەرکو هەندەک جارن مرۆف ب بیدەنگی د ئاخفتن ل دەم ل گەل خۆدا د ئاخفتن، (ئاخفتن نیشانفاندا زمانییە د دەم و جەب کێ دیارکریدا دەیتە بەرههەمەینان و د ئەوی دەمیدا ئاخفتنکەری دفت د دەررووبەرە کێ دیارکریدا مەبەستا خۆ بگەهینیت) (معین، 2006: 61). دەربارەبە ئەف چەندی دی سۆسێر وەسا دبیت، کو د بازنا ئاخفتنێ دا د ئاوازی دا هەمی یە کە یێن زمانی دوو قەوارەبەبە هەین ئەوژێ هزر و وینەبەبە دەنگینە (هەمی یە کە یێن زمانی جوت قەوارەنە واتە دوو قەوارەیان

جفاكى فەكۆلينا مەدا بەرجەستە دبیت، چونكە ئاخذتەنكەرتین دەوۆك ب تمامی پابهندی پهیوهندیین جفاكى دبن، بەلكو زیدەتر ژ ئەفئ چەندی، هەر لادانەك یان دەرکەفتنەك د پهیوهندیین جفاکیدا دبیتە ئەگەرئ پەیداکرنا ئاریشەیان بۆ ئاخذتەنکەری، بۆ نمونە (سلافکرن)، دەرکەفتن ژ یاسایین جفاكى د بکارهینانا فۆرمەك سلافکرن ل دەم گەهشتنا تاکەسەكى بۆ کومەکا تاکەسەسان یان گەهشتنا کومەکا تاکەسەسان ب کومەکا دی جھئ رازیوونئ نینە و دئ کارفەدانەکا نەرینی هەبیت.

2 - دەرپرینئ جفاكى ل ژئیر هەژمونا جفاكى و کەتواربیدایە، تاکەسەس ژئ وەك ئەنجامەك د جفاکیدا بیئ ئاگەهیا خۆ ب ئەوان دەرپرینان پابەند دبیت، ئەگەر ژئ بۆ ئەوئ چەندی دزفیت کو وەك کەلتوورەك پابەند نەبوون ب ئەفان دەرپرینان ئاریشەیان بۆ پیگەهئ تاکەسەسى د ناف جفاکیدا دروست دکەت، لەورا ((بۆ ئەوئ چەندی کو کەسەك ببیتە تاکەك جفاكى پیدفیه رەفتارئ ل دویف ئەوان یاسایان بکەت یین جفاكى دەستنیشانکرین)) (محمد، 2009: 69).

3 - کەرەستەیین نە کەرتی یین سەرۆسپگمیتان د دەرپرینئ جفاکیدا زۆر د چالاکن، کاریگەری و هیز و ئاوازه و تۆنا دەنگی د دەرپرینئ جفاکیدا یا زۆرە، زیدەبارئ ئەفئ چەندی کاریگەرئ ل سەر ئافاکرنا پهیوهندیین جفاكى دنافبەرا تاکەسەساندا ب شێوهئ نەرینی یان نەرینی دکەت. وەکو نمونەیا (4).

نمونە (4):

- سلاف.

ئەگەر ئەف دەرپرینە ب دەنگەك ئاسایی بهیتە گوتن واتە ئاماژەیه بۆ پهیوهندییه ئاسایی دنافبەرا ئاخذتەنکەر و گوهداریدا هەیه، بەلئ ئەگەر بەرزئ و نزمئ و خستەسەرا هیزئ د درکاندنا وشیدا هاتە بکارهینان دئ بیتە رەنگفەدان ژلائی گوهداریفە هەبیت. و دئ دەرۆبەر بریارئ ل سەر ئەفئ چەندی دەت، واتە ل دویف هەلوپستی ئاخذتەنکەری گوهورینئ هیز و ئاوازی د دەرپرینئ کومەلایەتیدا شروؤفەکرن ژلائی گوهداریفە بۆ دەیتە کەرن، بۆ پتر پیزانینان بنێرە: (الخلیل، 2010: 37).

2-2 - ئەرکین دەرپرینئ جفاكى

زمان ب تئ ب مەبەستا پهیوهندیکرنئ بکارناهیەت، بەلكو د هەمی بواری و چالاکیین جفاکیدا دەیتە بکارهینان، د ئەفئ بواریدا بلۆمفیلد دبیزیت: ((ئەم زمانی د هەمی بواریین ژیانیدا بکارهینان، بۆ دەرپرینکرنئ ژ هەستین خۆ، بۆ ب دەستفەهینانئ و هەندەك جارن بۆ لافاکرنئ ژبۆ ب دەستفەهینانا پیدفیین خۆ، بۆ هەوالگەهاندنئ و پرسیارکرنئ زمانی بکارهینان، د هەلکەفتین جفاكى و ریزورەسمین ئاینیدا، بۆ هاندان و لیفەکرن و رازیکرن و کارتیکرنئ ... هتد زمانی بکارهینان)) هاتییه وەرگرتن ژ (عبدالعزیز، 2019: 186).

وشەیهكئ یان چەند وشەیهکان بیت، ئەو وشە دەمئ دنافبەرا ئاخذتەنکەری و گوهداریدا دبن. گوهدار ژئ ئەوا وشەیان وەردگریت، بۆ لیکدانەفەیا ئەوان دەنگان یین بهیستنا ئەوان دکەت و حەزا شروؤفەکرنا ئەوان هەی، کو ب ئەوان تیگەهانفە گرتبەدەت یین پهیوهندی ب ئەوان دەنگانفە هەی، یین د عەفلئ ئەویدا هەلگرتئ. ل ئەفئیرئ بارئ دەرۆونئ و سۆسیۆلۆژی و فسیۆلۆژی رۆلئ خۆ دگرتن، ئەف بارە هاریکارییا گوهداری دکەن بۆ ئەوئ چەندی ئەف دەنگین بهیستین د شێوئ کودین زمانیدا ب هەلوەشینیت و د مەبەست و نافەرۆکا ئەوان بگەهیت، بۆ وەرگرتنا هەزا ئاراستەکری لیکدانەفەیا کودان و تیگەهشتنا ئەوان ل ژئیر کاریگەرییا جفاكى و ویزدانئ و دەرۆونئ رویدەت، ئەف کریارە ب مەرجەكئ ب دروستئ دەیتە ئەنجامدان ئەوژئ چ ئاستەنگین وەکو گوهدارنئ یان لالبوون یان پەکەفتنا عەفلئ د کریارا ئاخذتئ دا نەبن (محەمەد، دارا حەمید، 2012: 59).

واتە هەلگرتنا هەزری بناغەیهكئ گرنگئ ئاخذتئ یە، ئاخذتئ یەکەیهکا زمانیهیە کو هەزەرەك دناف خۆدا هەلگرتیه. (نافیستا کەمال، 2012: 251).

پیدفیه ئاخذتئ ل دویف چەند مەرجین گرنگ بهیتە ئەنجامدان، کو دبنە بناغەین ئاخذتئ بۆ نمونە: پیدفیه ئاخذتەنکەر و گوهدار د ئیک و دوو بگەهن و ئاخذتئ یا روهن و ئاشکرا بیت کو بناغەین لیکتیگەهشتنا بەشداربووین ئاخذتئ نە. هەر مژدارییهك د ئاخذتئ دا دبیتە ئەگەرئ پەیدابوونا ئاریشەیان بۆ تیگەهشتنا مەبەستا سەرەكئ یا ئاخذتئ، د ئەفئ دۆخی ژیدا ئاخذتئ توشئ ژنافچووئ دبیت.

پشکا دووئ: **ئەرك و تايهتەمەندیین دەرپرینئ جفاكى**

1-2- تايهتەمەندیین دەرپرینئ جفاكى

دەرپرینئ جفاكى خودان چەند تايهتەمەندیانە، و مەرج نینە ئەو تايهتەمەندی د هەمی جورین بکارهینانا زمانیدا هەبن، بەلكو زیدەتر د ئەوان دەرپریناندا دەیتە دیتن، کو د پهیوهندیین جفاکیدا چالاک دبن، ژ دیارترین ئەوان تايهتەمەندیان ئەفئ ل خوارئ نە:

1 - دەرپرینئ جفاكى خودان پیکهاتەیهکا تايهتەن ژلائی وشە و یەکەیین زمانی، ب شێوهیهكئ کو ل دویف ژئ و رەگەز و پبشە و پیگەهئ جفاكى ... هتد، د جیاوازن، وەکو نمونە (1)، کو گوهورین ب سەر فۆرمین دەرپرینئ ل دویف ژئ ئاخذتەنکەری دەین.

2 - ریککەفتن ل سەر دەرپرینئ جفاكى هەیه، ب ئەفئ چەندی ژئ د گەلەك دۆخاندا یاسایین جفاكى وەردگریت، ب تايهتەتی دناف ئەوان جفاکاندا یین زۆر پیگرتئ ب داب و نەریتین جفاكى دکەن، و ل دویف فەكۆلینا مە ئەف تايهتەمەندییه ب تمامی د

ئولبرت، ئەركىن جفاكى يىن زىمانى ب ئەفان راستىن ل خوارى پەسەند كرىنە:

ئىك: زىمان بھايى جفاكى ب زانين وھزىن مروفى دېخشىت. دوو: زىمان ب خو نەرىتىن جفاكى دپارتىت، يىن ژ نەوھىەكى بو نەوھىەكى دى دمىن.

سى: زىمان ب ھوكارەكى فېرىونا تاكەكەسى دەھتە ھىمارتن، و ئاراستە كرنا رەفتار و سروشى وى دكەت، داکول گەل رەفتار و داب و نەرىتىن جفاكى د ژيانىدا بگونجىت.

چار: زىمانى ئامرازەكى دەرىپىنكرنا ھزرى ب تاكەكەسان دېخشىت، د ھەمان دەمدا ئامرازى پارىزگارپىكرنا ئەوى ژيارىيە ياكو جفاك گەھشتى و دى گەھىتى (فەرەج، 2011: 8).

د ئەفى فەكۆلىنىدا دى ھەولەدىن بەشەكى زور ژ جورىن دەرىپىن جفاكى دەستىشانبكىن و ئارمانج و مەبەستا ئەوان دەرىپىن واتە ئەركىن ئەوان روھن بكەين:

2-2-1 - ئەركى پەيوەندىكرنى:

زىمان ئايمىر و ئامرازى سەرەكى پەيوەندىكرنىيە د ناڧ جفاكىدا، د ئەفى سەردەمىدا ژ ئەگەرى تەكنولوژىيە ھۆكارىن پەيوەندىكرنى بەرەف زىندەبوونى چوونە، بەلى چ ھۆكار ژ ئەوانان ب شىوھىەكى سەربەخو و يى زىمان شىانا جىبەجىكرنا ئەركى پەيوەندىكرنى و گەھاندنت ھىزان نىنە، لەورا زىمان ب شىوھىەكى راستەوخو يان ب شىوھىەكى نەراستەوخو ب رىكا ھىمايىن نەزىمانىدا د جىبەجىكرنا ئەركاندا بەھتە بكارھىتان، ناپىتە جھى گومانى كو زىمان ھۆكارەكى سەرەكى پەيوەندىكرنا تاكەكەسىن جفاكىيە، ئانكو يى زىمان جفاك و شارستانىەت نابن و كرپارا پەيوەندىكرن و لىكتىگەھشتى ژى ناھىتە ئەنجامدان، ((مەبەستا سەرەكى د داھىنانا زىمانىدا، تىگەھشتە دەوروبەرى مروفى و پەيوەندىكرنە ب خەلكى ھەف زىمان، ب واتاپكە سادەتر زىمان بو پەيوەندىكرنى ل گەل دەوروبەرىدا دەھتە بكارھىتان)) (فەتەح، 2011: 22). پەيوەندىكرن پشكداركرنە دناڧبەرا ئاخفتنكەرى و گوھارىدا د ھىز و زانىارى و ... ھىت دا و لىكگوھورىنا زانىارى و ھىز و بىرانە ب رىكا زىمانى ھەڧىشك پى دناڧبەرا ئەواندا چ بىژەبى بىت يان نەبىژەبى، كو دىبەتە ژىدەرى تىگەھشتى دناڧبەرا ئەواندا، ھەلبەت ئەو لىكتىگەھشتەژى دكەڧىتە ل ژىر ھەژمونا بارى دەروونى و جفاكى تاكەكەس و داب و نەرىتىن جفاكى ... ھىت (عوسمان، 2009: 20). كرپارا پەيوەندىكرنى ل دوڧ ياساين جفاكى دەھتە ئەنجامدان، ياساين جفاكى ژى ((ئەو ياسانە يىن ژيانا جفاكى رىكدىخىن و كالىكا تاكەكەسىن ئەوى جفاكى ل گەل ھەڧدو ب ساناھى دكەن، جفاكى ژى د حالەتەكى جىگىردا دەھىلىت و دىبەتە ئاستەنگەك ل بەرامبەر ئەوان گوھورىن و ھەژاندن قەوارەبى وى دئىخىتە د مەترسىا نەمانىدا)) (محمەد، 2009: 69). ب شىوھىەكى گشتى

ھەر دەرىبارەى ئەركىن زىمانى زانانى ئەنتروپولوژىيى (مالىنوفسكى) ھەسا دىبىنىت كو زىمان ب نى ھۆكارەك بو پەيوەندىكرن و لىك تىگەھشتى نىنە، بەلكو خەلەكەكە ژ زىجىرەبەكا چالاكىن رىكخسى يىن مروفى، يان بەشەكە ژ رەوشى مروفى يان جورەكە ژ كرىدەبى (عبدالەزىز، 2019: 188).

زانىنا بھايى زىمانى ياگىداپە ب زاننىنا ئەوى روفى زىمان د بنىاتدانانا كەسىدا دگىرت، ھەلبەت زانىارى و گەشەكرنا ھزرى ژىدەرىكى سەرەكى بنىاتدانانا كەسايەتيا تاكەكەسىيە و دەرىبارەى ئەفى چەندى زىمان روفى سەرەكى دگىرت ((پەرەپىدانانا مروفى بابەتەكە دكەڧىتە ل سەر چەوانىا بكارھىنانا پىكھىتىن وى، كو گىزنگىن پىكھىتى وى ھىزە، ب ئەفى واتاپ پەرەپىدانانا مروفى، كو رەھەندىن مروفىسازى و ژيانسازى ب خوڧەدگىرت ل سەر بنەمايى جور و چەوانىا تىكەل ھىزان دەھتە بنىاتدانان)) (حسىن، 2021: 49)، ھەلبەت زىمانى ژىدەرىكى سەرەكى پى ئەفى تىكەلىيە. شىانين مروفى و شىانين كەسى ھەك تاكەكەسەك ژ جفاكى ژلاپى زىمانىيە و ئەو ئەركىن ب زىمانى دەھىنە بجهىنان، دەھىنە ئاڧاكرن و گەشەكرن، لەورا بو زاننىنا روفى زىمانى د گەشەكرنا مروفىدا پىدڧىە بو ئەركىن زىمانى بىزىن. دەرىپىن جفاكى ل دوڧ كوماكا ياساين دەھىنە بنىاتدانان، ياسا كونترول ل سەر دەرىپىنان دكەن و گىردا ئەوى ھەلوئىستىنە پى زىمان تىدا دەھتە بكارھىنان، بكارھىنانا زىمانى واتە جىبەجىكرنا ئەركىن زىمانى، ئەركى سەرەكى ژمانى پەيوەندىكرنە، واتە ئەركىن جفاكىيە ((ئەركى سەرەكى پى زىمانى بو راپەراندا كارپىن روفانە و راگەھاندنىيە، كو كارپىگەرىيەكا زور ل سەر بھىزكرنا پەيوەندىن دڧاكى و رىزىكرنا زىمانى ھەيە)) (مەروف، 2013: 98).

ئەركى جفاكى پەيوەندى و پىگىرىونەكا گىرنگ بجه دەھىلىت، كو پىدڧىن تاكەكەس و جفاكى د گەھاندن و تىگەھشتىدا جىبەجى دكەت، ھەروەسا مەبەستان ب جھ دەھىن (نعمە رىم، 2001: 50). ھەچەندە ئەركىن دەرىپىن جفاكى بو مەبەستىن جىاواز و ب فورمىن جىاواز دەھىنە ئاڧاكرن، بەلى د پەيوەندى و پشتبەستىدا د دوڧىر نىن.

ئەركىن دەرىپىن جفاكى پىن د فورمى زىمانىدا، ل دوڧى روفى و گىرنگىيا جھى ئەوان بەشىن د پىكھاتا گشتى يا دەڧىدا (چ ئاخفتن بىت يان نڧىسپىن) بەشدار دىن، يا جىاواز، يەكەيىن زىمانى يىن بەشدارى د پىكھاتا ھەر جورەكى ئاخفتنىدا دىن، دىنە دوو بەش (كانەبى، 2009: 22).

1 - ھىمايىن زىمانى نە و رەنگەدانا ھندەك واتا و دىاردەيىن دپاركى نە.

2 - ھىمايىن نەزىمانى نە و د شىوى ئامازە و لڧىنپىن جەستەبىدانە، ب مەبەستا گەھاندن و پەيوەندىكرنى ب شىوھ و د دوڧىن تايەتدا.

ب خۆفەبگريت، رازيكرنا گوهدارى ل سەر ئەنجامدان يان نه ئەنجامدانا كارياره كى ژ ئەنجامى رهوشته كى نهخواراو (رحيم، 2001: 53).

رازيكرن وهك ئارمانجه كا ئاخفتنى و بكارهينانا زمانى يا ب رهوشا سايكۆلۆژيا تاكه كه سيفه گريداييه، ل دويڤ بۆچوونا ميلين (ئاحفتن و نقيسين و بهيستن و هزركرن هه مى بهردهوام دكه فنه ل ژير هه ژموونا سايكۆلۆژيا تاكه كه سيفه) (ميلين، 2010: 9). چونكه تاكه كه س بهردهوام حهزا نهوى چه ندى دكه ت كه سى بهرامبهر رازيبكه ت و ب شيويه كى دژايه تيا بير و بۆچوونين وى بكه ت و بخيته ل ژير كونترول خۆ ((جون فاريلى ديژيت: رازيكرن برينيه ژ بهيوه نديكرنا زاره كى يان نقيسينى يان ديتنى يان بهيستنى، كو تيدا ئاخفتنكه ر هه ولدده ت كاريگه رپى ل سهر بۆچوون و رهفتارين كه سى بهرامبهر بكه ت)) (ابراهيم ابو عرقوب، 1993: 189). ههروهسا ل دويڤ بۆچوونا هاليداي (Haliday) ((ئيك ژ ئهركين زمانى سوودمه ندييه، ئەف سوودمه ندييه ژى بۆ گه هشتن ب ئەنجامان دهيتته بكارهينان، كو ب ئهرمن نهوى من دفتت دهيتته نافكرن)) (جمعه سيد يوس، 1990: 22) دهرياره ئه فئى چه ندى فرازيل ستيل ديژيت: ((رازيكرن نهوى چه ندى ب خۆفەدگريت كو تو ب شى كه سه كى ب ريك ناموزگارى و هيجه ت و لوژيكي يان ب ريك هيزى، بۆ ئەنجامدانا كاره كى هانديه)) (ابراهيم ابو عرقوب، 1993: 189) هاتيه وهرگرتن ژ (بهدرخان، 2022: ؟).

شاره زايى د هه لپژاردا دهريپيناندا كاريگه ريبه كا زور د هونه رى رازيكرنيدا هه به ((ئيك ژ ئهركين گرنه گرين يان زمان جيبه جيكه ت رازيكرنه، كو پيدى ب شاره زايى و ژيها تيا فريكه رى هه به د هه لپژاردا دهريپيناندا بۆ گه هاندا مه به ستا خۆ و ب ئارمانج گه هاندا ئاخفتنا خۆ، كو رازيكرنا كه سى بهرامبهره)) (شه مس، 2006: 63). رازيكرن هونه رى باوه رى هه بوون ب كه سى بهرامبهره و راوئزكرنا ويه ((ئاراسته كرن و دروستكرنا باوه رپى و راوئزكرنا وهرگري، ئەف ئهركه زور پى گرنه گه بۆ درستكرنا رايه گشتى و بهيوه نديكرنا جه ماوه رى و كونترولكرنا جفاكى ژلايى زمانيفه)) (حسين، 2021: 65).

رازيكرن هونه ره كه پيدى ب ته كنيكه كا بالا يا بكارهينانا زمانى هه به، ئەف هيزى نهوى چه ندى دكه هينيت كو رازيكرن هونه رى ب كارهينانا زمانيه ل دويڤ ته كنيكين تايه ت و ب ريك هونه رين رهوانبژي، كو ئاخفتنكه ر دشتت گوهدارى رازيبكه ت ب ريك ئەنجامدانا كارليني يان گوهورينا بيروباوه رين وى، ستراتيجي رازيكرنى ژيده رين خۆ پتر ژ (باريكرن ب بيروباوه ر و شويشتنا مئيشكى، بانگه شه، به لگه هينان و خاپاندى) و وهردگريت.

دشياندايه بيژين بهيوه نديكرن پتر جه ختكرنه ل سهر زانبارين هه فپشك و گوهورين و فه گوهاستنا پيزانينان ب مه به ستا كارليني، بۆ ره نكرنا زيده تر دى چه ندين بۆچوونا دياركه ين نهوژى:

1 - فرانك دانس (بهيوه نديكرن پرؤسيه كه ب ريك وى فريكه ر و وهرگر كارليني د چوارچووه كى جفاكي دياركيدا دكه ن).

2 - شانوون ويڤر (بهيوه نديكرن هه مى ئەو ريك و شيوازان ب خۆفەدگريت، يان هوشه ك ب ريك وى كارليني ل هوشه كا دى دكه ت ب ريك بكارهينانا هئما و ئامازه يين دياركرى).

3 - كارل هوفلاندا (بهيوه نديكرن پرؤسيه كه، فريكه ر ب ريك نهوى ده ست ب هئارتا په يامى دكه ت ب مه به ستا چاكرن يان گوهورينا رهفتارى كه سه كى دى (وهرگرى) هاتيه وهرگرتن ژ (عوسمان: 2009: 21). چه مكي بهيوه نديكرنى ل دويڤ قوتابخانه يين زمانى د جياوازان، ل دويڤ قوتابخانين ئهركى وهكو (هاليداي و ماتسيوس ... هئد) گه هاندى و بهيوه نديكرن ئهركى زمانيه، ههروه كو جان فيرباس ديژيت: ((رسته كرده كه بهره بهره بينگاف ل دويڤ بينگافى واتاي دكه هينيت و هه ر پشكه كا وى ب شيويه كى جودا و ب بهيه كا دياركرى پشكداريى د كاريار گه هاندى دكه ت)) هاتيه وهرگرتن ژ (ساجيده عبدالله، 2003: 9). ب ئەف شيويه هه ر رسته به كى د دقيدا ئهركى خۆ د بنياتدانا گشتى يا دهق يان ئاخفتنيدا هه به. ئەف هيزى ب ريك گه هاندا په يامى دببت ژ ئاخفتنكه رى بۆ گوهدارى، ئەف كارياره زى ب ريك زمانى دهيتته ئەنجامدان و ب شيويه كى كو ههردوو لا ب دركين و تيبگه هن، واته پيدى فه زمانه كى هه فپشك دنا فبه را ههردوو لا ياندا ئاخفتنكه رى و گوهدارى هه بيت. هه بوونا نهوى زمانى ئاستى پشكداريى و سهركه فنتا تاكه كه سى د كاريارين جفاكيدا دده ته دياركرن.

2-2 - 2 - ئهركى رازيكرنى:

ئاخفتنكه ر زمانى ب مه به ست و ئارمانجين جوراوجور بكارهينان، ئيك ژ ئارمانجين بكارهينانا زمانى رازيكرنه، ئەرستو ئيكه ژ ئەوان فهيله سوڤين كه فن يان باس ل گرنه گيا رازيكرنى د پرؤسيه بهيوه نديكرنيدا كرى، كو ئازارندا هه ست و سوزان روله كى زور د ئەنجامدانا نهويدا هه به (عه بدولا، 2015: 29). رازيكرن هونه رى بكارهينانا زمانيه ب ميكانيزم و شيوازين جياواز ژلايى ئاخفتنكه ريفه بۆ كارتيتكرنى ل سهر كه سى بهرامبهر واته گوهدارى و ئيخستنا وى ل ژير ركيڤا خۆ، ئەوژى ب ريك بكارهينانا زمانى ب شيوازه كى كاريگه ر و ل دويڤ پلانه كا باش وهكو فه رمانكرن و داخازيكرن ... هئد. دكو مروڤ كاريگه رپى ل سهر رهفتارين كه سانين ديتر بكه ت، ههروهسا دشياندايه كاريگه رپى ل سهر چه وانيا هزرين نهواندا بكه ت، واته دشياندايه ب ريك ئاخفتنى زمان ئهركى رازيكرنى

2-2-3 - ټهړکي رژگرتنی

زمان ب چالاکي رولې خو د بنیاتدانانا په یوه نندیڼ جفاکیدا دبینیت، و بجهینانا ټهړکین جفاکي یڼ جیاواز پښدې ب کهرسته و دهربرینین جیاواز ههیه، هندهک جارن ژی ل دویف زارین جفاکي کو ژ زارین نافخوې د جیاوازن دهربرینژي د جیاوازن، ((دشياندايه زمانې ناخفتني دنافبهرا تاكه كه سپن ټيك جفاكدا يې جياواز بيت ټه وژي ل دویف تهخ و چینین ټهوی جفاکي، بو نمونه زمانې ناخفتنا چينا ټورستوکراتي، زمانې ناخفتنا چينا بورجوازي و زمانې ناخفتنا پزیشکان، ماموستایان، کرټیکاران، جوتیاران ... همد، نافي زارین جفاکي ژلاي زانایین کوزمانفانیقه ل سهر ټهفي جوراوجورین دهیته دانان)) (الوافي، 1971: 146). بهری هینگي ژي دی سوسپری د دهستنیشانکرنا سیمایین میتودا وهسفیدا جهخته کا زور ل سهر ټهوی لایهني دکهت کو پښدیه فه کولینین زمانې ل دویف تهخ و چینان بهینه ټه نجامدان، چونکه زمانې ناخفتنا وان يې جیاوازه و خودان سیمایین و تایه ټه نندیڼ خو یڼ تایه تن ((دی سوسپرب پښدې دزانیته کو ل دویف تهخ و چینان فه کولین ل زمانې ناخفتنکه ران بهیته کرن، چونکه زمان ل دویف تهخ و چینان دهیته گهورین و يې جیاوازه، بو نمونه زمانې ټه دهې پتر يې تایه ته ب نفیسهر و رهوشه نییرانفه و يې جیاوازه ژ زمانې ناخفتني، ینکو هه می خه لک بکاردهین، ههروه سا زمانې مافهروه ران يې جیاوازه ژ زمانې پزیشکان)) (محهمه د، 2013: 46).

رژگرتن وهك ټهړکه کي جفاکيې زمانې ب شپوهیه کي زور ژلاي هه می تهخ و چینین جفاکيه دهیته بکارهینان، نارمانجا ناخفتنکه ری ژ بکارهینانا دهربرینین گرتدای ب رژگرتنی فه ژبو بنیاتدانانا په یوه نندیڼ جفاکي یڼ ټه ریڼی و سهړکه فتیه و دویرکه فتنه ژ هه رگری و ټالوزیه کي. زور باس ل رژگرتنی وه کو بابه ته کي گرنګي ټافاکرنا په یوه نندیڼ جفاکي هاتیه کرن، ل دویف دبیتنا گرین ((رژگرتن کومه کا ستراتژیانه بو ټافاکرن و گهورینا په یوه نندیڼ دنافبهرا مرو فان دهیته بکارهینان)) (مه عروف، 2013: 45).

ل دویف یاسایین جفاکي رژگرتن ژ پابه ندیووی ب یاسایین جفاکي په یادادبیت ((رژگرتن دیارده یا دهربرینا هه ست و سوزانه ب باشی بهرامبه ر که سپن دی کو ل دویف که لتوری دهیته گهورین، هندهک ژ ټه وان نه زمانینه، وه کو سه رژیکرنا په زی ل بهر یڼین میتهفانی، یان رابوون ل سهر یڼ خو، یان دانانا که سه کي ل بهری خو و دانا جهی بو ټافره تي د پاسیدا (همد)) (محمد، 2009: 72).

به شه کي دی ژ یاسایین جفاکي یڼ رژگرتنی د زمانینه، واته ل دمی ناخفتني ل گهل که سه کي ب مه به ستا نواندنا ریزی پښدیه چه ند خاله ک ل بهرچاف بهینه وه رگرتن

وه کو (ناخفتنا ناخفتنکه ری نه هیته برین) و ټه گهر زور یا پښدې بوو پښدیه مفای ژ بکارهینانا دهربرینین وه کو (ببوره، داخازا لیبریني دکهم من ناخفتنا ته بری، ناخفتنا ته ل بیرا ته بیت، من ناخفتنا ته ب شه کر بری، ...) یان پښدیه ته من ل بهرچاف بهیته وه رگرتن، ب تایه تي ټه گهر ژي ناخفتنکه ر و گوهرداری يې جیاواز بیت، دشياندايه نیشانین جفاکي وه کو (به ریز، کاک، ماموستا، جه ناب، ... همد) بهینه بکارهینان، ناخفتن و دارشتن ب تي ژلاي ریزمانا زمانیه ناهینه دانان، به لکو ل دمی دی سوسپر د میتودا سایکرونیدا ټامازه پیددهت، مورکا داب و نه ریت و تهخ و چین و دم و جه و دیاردین جفاکي پیفه دیاردبیت، ژ بهر ټه فان هوکاران زمانې بازاری و قوتابخیانی و نفیسهر و پزیشک ژیک دهیته جودا کرن. (محمد، 2013: 45).

نیشانین جفاکي د ریکا گوتنیدا ل دویف دهوروبه رین جیاوازیڼ پله و پایه و تهخ و چین و ټاسی رهوشه نییری و پڼگه ی جفاکي و پیسه و ره گز و ژي و ... همد دیاردبیت، هه لبت ټه ف چه نده ژي ل دویف مه رجین نه به رامبه ری بیت دهسته لات و هه فکارې دبیت، بو زنده تر پیزانینان بنیره: (فه رجه، 2000: 141). نیشانین جفاکي ژي ب شپوهیه کي زور د جوراوجورن وه کو: جته ناف، ناف، ناسناف، نافی تشت و جهان، نافی هندهک گیانه وه ران (شپر، گورگ، ...) فورمین خزمایه تی (خال، خوشک، مام، ټافره ت، ...) ناف و فورمین پیسه یان (ماموستا، ټاسنگه ر، دارتاش، ...) فورمین ټایی (مه لا، ټیمام، سوفي، ...) بو زنده تر پیزانینان بنیره: (محهمه د، 2020: 41).

رژگرتن د زمانې په یوه نندیڼ دنافبهرا ناخفتنکه ر و گوهرداریا زور چالاک دبیت، ب تایه تي ټه گهر ژي و مه زنی و بچوبی ل بهرچاف هاته وه رگرتن، د ټه في حاله تیدا بچوبیکترین پڼکها ته یا جفاکي کو خیزانه هه تا بنه مال و عه شیره تي ب خو فده دگریت، د ټه في پڼکها ته یا جفاکیدا ل دمی که سه کي ب ته من د ناخفتي هه می ټه ندام گوهرداریکرنا ټه وی دکهن و بیده نگ دبن، ټه فه ژي دهربرینکرنه ژ رژگرتن ټه وان بو ټه وی که سی، یان رژگرتن ب ریکا ناخفتن ب هیمنی و نه به رزکرنا دهنګی بهرامبه ر که سپن ب ته من یڼ ژ ناخفتنکه ری مه زنتی، دیسان ژ نیشانین رژگرتنی، کو میتهفانداری به شه که ژ که لتوری کوردی و به رده وام هه یه، له ورا نواندنا رژگرتنی ل گهل میتهفانی د کورده واریندا هیماي خانهدانی و پیروژیا میتهفانییه، و ل دویف دهربرینین زمانې دهربرینین جفاکي دبنه:

- **فه رموو**، بو پیشوازیکرن و نان خوارنی.
- **چایا ته ساریوو**، بو داخازکرني ژ میتهفانی بو فه خوارنا چای.

ناره زویپین خو بگه هیت، ل دویف بۆچوونا هالیدای مروّف دشتیت ب زمانی ئه رکێ سودوه رگرتئی و سود گه هاندن ب جهینینیت ((جهخوشکر نانوکو موجهله کرن، خو پیشقه برن: د روانگه هێ زانستی جفاکیدا یان د زارتین جفاکیدا ب ئیک ژ ئه رکین سه ره کی یه زمانی دهیتته هژمارتن، روژانه ب شیوهیه کی به رفه دهیتته دووباره کرن، ب تایبه تی د ئه وان جفاکاندا یین ئاستی رهوشه نیبری وان یه لاواز بیت یان یین ل سه ر به مایه هیزی هاتینه ئافاکرن، زوره یا رسته یین پرسیاری دچنه د خانه یا جهخوشکر نیدا)) (عه لی و حه مه نه مین، 2007: 46). زور جارن ب مه به ستا ب هیزکرنا په یوه ندیپ جفاکی و مفاوه رگرتن ژ ئه وان په یوه ندیان ب پرسیارکرئی ده ست ب ئاخفتنی دهیتته کرن وه کو:

- چه وانی؟ تویی باشی؟ رهوشا ته یا چه وانه؟ ... هتد.
- روژ باش، سپیده باش، ئیقرار باش ... هتد.
- ب نیاسینا ته خوشحال بووم، چاقین مه رووه ن بوون، ... هتد.

ئه گه ره ته ماشه ی نمونه یا ئیکی بکه ین دی بینین پرسیارین، به لی ئارمانج ژ ئه فان پرسیاران خو پیشقه برنه و به رژه وه ندیپن تایبه ت ل پشت هه نه ((زوره یا ئه وان ده رپرینین د شیوی پرسیارندا، د بکارهینانا واندا مه به ست ب واتایا وان نینه، به لکو ب تی بو خو نژیکیکرئی و نیشاندا نا په یوه ندیه کا باش و نه بوونا ناکوکیان دنا فبه را ئاخفتنکر و گوهداریدا دهیتته بکارهینان)) (شه مس، 2006: 30). هه له بت ئارمانج ژ نمونه دووی و سیی یا ده رپرینین جفاکی هه ره خو نژیکیکرنه و جهخوشکرنه، واتایا ئه فی چه ندی ئه وه کو مه رج نینه جهخوشکره هه می ده مان ب پرسیارکرئی ده ستی بکه ت، به لی پرسیار باشتین ستراتیجیه ته بو ئه فی مه به ستی.

ده رپرینین زمانی د ئه رکێ جهخوشکر نیدا زور د تایبه تن، چونکه دچنه ل ژیر خانه یا به رژه وه ندیپن که سی، ب ئه فی چه ندیژی ل گه ل ئه رکێ زمانج که سی دهیتته گردان و هه مان ئارمانج و مه به ست هه نه ((مروّف ب ریکا زمانی، زیده باری ده رپرینکرن ژ هه ست و سوز و بیر و باوه ر و چه ز و ناره زو و چه م و ... هتد، دشتیت ده رپرین ژ که سایه تی و ناسنامه و ته زین ... هتد خو بکه ت)) (حسین، 2021: 64). به رده وام ئارمانجا که سی و به رژه وه ندخوازی ل پشت ده رپرینین هه ست و بیر و باوه ر و خو ناساندنی هه یه، بو نمونه ل ده می که سه ک باس ل که سایه تیا خو دکه ت، ئارمانجا به یزکرنا پینگه هێ خو هه یه، یان سه پاندنا بیر و بۆچوون و ئه زموونا ژیا نا خو ئه فه زی دچنه ل ژیر خانه یا جهخوشکر نیدا.

په یوه ندیپن که سایه تی بو تاکه که سی زور د گرنگن ب به راوردکرن ل گه ل جورین دی یین په یوه ندیپن جفاکی، کو دشیاندا هه ئه فان په یوه ندیپان د سی خالاندا دیاریکه ین ((1-

- دا خزه تا ته بکه ین، بو داخازکرئی ژ مانا میهفانی. (محمد، 2009: 73).

ده رپرینین جفاکی یین گرتیای ریزگرتئی ل دویف جیاوازی که لتوو و جفاکی د جیاوازن، هه ره جفاکه کی تایبه تمه ندیپن خو ل دویف داب و نه ریت، شارستانیه ت ... هتد هه یه، کو ره نگه دانی د زمانی ئاخفتنی و کریارا په یوه ندیکر نیدا و ریزگرتنیدا هه یه، بو نمونه ل ده فبه را ده وئی:

- که ره مکه، بو پیشوازیکرن ل میهفانان ب ریزگرتنه.
- قوربان، بو گازیکرنا که سه کی ب ریزگرتنه.
- ب زحمه ت، بو داخازکرن ژ که سه کی بو ئه نجامدانا کاره کی.
- ب بجهینینا هه مان ئه رکین زمانی یین ل که لتوره کی دیدا شیوازین جیاوازه نه، بو نمونه د جفاکی ئنگلیزیدت:
- بو پیشوازیکرن ل میهفانان ب ریزگرتنه.
- بو گازیکرنا که سه کی ب ریزگرتنه.
- بو داخازکرن ژ که سه کی بو ئه نجامدانا کاره کی.

ب شیوهیه کی گشتی کریارا ریزگرتنا زمانی وه کو دیارده به کا که لتوو ب شیوه یین جیاوازه هه می زماناندا هه یه ((زمانین جیاوازه نیشانین تایبه ت یین خو ده رباره ی ریزگرتئی هه نه، چونکه هه ره که لتوره کی جیاوازه شیوازی خو یی تایبه ت هه یه، بو نمونه که لتوو ئه مریکی که لتوو کی ئه رینییه ژلا یی ریزگرتنیه، چونکه ریزه یا هه بوونا ئه وان کارین ب ده رباز بوون ژ ریزگرتئی تیدا هه ین دکیمن، به لی ژاپوئی ب خودان که لتوو کی نه رینی د بواری ریزگرتنیدا دهیتته هژمارتن، ژبه رکو خه لکی وان دفتی ل دویری ئیک و دوو بمین، هه ره چه نه دبیت ئه ف گریمانه یا دروست نه بیت)) (Brown & Levinson, 1987; 244-245) هاتیه وه رگرتن ژ (مه عرف، 2013: 114)، ریزگرتن ب مه به ستا ئاساییکرنا په یوه ندیپن جفاکی ل گه ل گوهداریدا دهیتته بکارهینان، ئه فه زی ب ئارمانجا هه سترکرن ب ئاسوده یی، چونکه که سان چه ل شیوازی ئاخفتنا جوان و خوش دکه ن، و ب ریکا نه رمی و ره فتارین زمانی یین جوان دشیاندا هه ب سه ر گرئی و ئالوزیاندا زال ببیت ئه گه ره هه بیت. بو پتر پیزانینان بنیره: (مه عرف، 2013: 114).

2-2-4 - ئه رکێ جهخوشکرئی

مروّف زمانی ب مه به ستا ب هیزکرنا په یوه ندیپن جفاکی بکاردهینیت، ئیک ژ شیوازین سه رکه فتنا تاکه که سی د جفاکیدا و پاراستنا پینگه هێ وی جهخوشکرنه، ئه ف شیوازه به رژه وه ندخوازی و سودمه ندبوونی ب خو فده دگریت، تاکه که س د ئه فی جورئی په یوه ندیپدا هه ولا گه هشتن ب چه ز و

- 4- زاھەر، بەھار (2009) زمان و یاسا کۆمەلایەتیەکان. کۆلیژی زمان ، زانکۆی سەلاحەددین
- 5- فەرەج، شاخەوان جەلال (2011)، تابۆ وەک نموونەییەکی پەیوەندی نێوان زمان و کلتور، نامەیی دکتۆرا، کۆلیژی زمان، زانکۆی سلێمانی، سلێمانی.
- 6- سەعید: یوسف شەریف (2011) زمانەوانی : ئەکادیمیای کوردی : ھەولێر
- 7- شەمس، ھێمن عەبدولحەمید (2006) شیوازی دەربەرین لە بۆنە کۆمەلایەتیەکاندا، نامەیی ماستەر، زانکۆی کۆبە .
- 8- : عەبدوللا، شلیتر رەشید (2015)
- 9- عەلی: تالیب حوسین (2019) شیکاری گوتار لە زمانە کوردیدا : ھەولێر
- 10- محەمەد، دارا حەمید (2013) ھەندئ لایەن لە تیۆرییەکانی زمان: سلێمانی .
- 11- محەمەد: دارا حەمید (2022) نیرۆپراگماتیک ، کۆفارە زانکۆی گەرمیان
- 12- مەحوی، محەمەد (2009) زانستی ھێما، ھێما و واتا و واتا لیکدانەو، بەرگی بەکەم، زانکۆی سلێمانی .
- 13- مەعروف: عەبدولجەبار مستەفا (2020) لیکۆئێنەو لە فەرھەنگ و سینتاکسی کوردی: سلێمانی .
- 14- مەعروف: نارام عەبدوالواھید (2013) ریزگرتن لە زمانی کوردیدا لیکۆئێنەو ھەبەکە لە بواری زانستی زمانی کۆمەلایەتیەکاندا، سلێمانی .
- 15- معین، سازان رەزا (2006) واتا و دەورووبەر : نامەیی ماستەر : زانکۆی سەلاحەددین .
- 16- الوافی، علی عبدالواحد (1971) اللغة والمجتمع، دار النهضة، القاهرة، مصر .
- 17- خلیل، ابراهیم (2010) مدخل الى علم اللغة، دار المسيرة ، عمان، الاردن .
- 18- سوسور، ف.دی (1988) علم اللغة العام، ت.د. یوئیل یوسف عزیز، بیت الموصل ، العراق .

پێدفا مروفی بۆ کاریگەری و تیکەلبوونی ل گەل کەسێن دی و راکیشانا سەرنجا ئەوان. 2- پێدفا مروفی کو کاریگەری ل سەر کەسێن دی ھەبیت بۆ دیارکرن دەستەھلاتا خۆ و کونترولکرنی ل سەر . 3- پێدفا مروفی بۆ ئەوی چەندئ کاریگەری ل سەر ھەست و سوزین ھەفالین خۆ بکەت. ئەف پێدقییە دەیتە داہینکرن ل دەمی پەیوەندیکرن یا کارا بیت)) ھاتیبە وەرگرتن ژ: (عوسمان، 2009 :41). بۆ ئەوی چەندئ کو پەیوەندییە کەسایەتی یا کارابیت و کاریگەری بچھ ھیلیت پێدقیە ئاخفتنکەر ھەست و سوزین کەسئ بەرامبەر ل بەرچاف وەرگیریت، ھەروەسا باوەریا کەسئ بەرامبەر ئانکو گوھداری ب دەستەبھینیت، ئەفەزی ژیدەری خۆ ژ راستی و دروستیا ئاخفتن و گوتاندا وەرگرت، لەورا پێدقیە ئاخفتنکەر پی راستگۆ و بابەتی بیت و ئاخفتنا وی یا رووھن و ئاشکرابیت (عوسمان، 2009 :41).

ئەنجام: ل دویماییا ئەفئ فەکۆلیتی ئەم گەھشتینە ئەفان ئەنجامین ل خواری:

1 – زمان و جفاک ب پەیوەندییەکان ب ھیز پیکفە دگریدانە، جودا کرن ئەوان نە ب تئ یا کارەکی ب زەحمەتە بەلکو مەحالە، زمانی کاریگەری ل سەر جفاکی ھەبە، ھەروەسا جفاکیژی کاریگەری ل سەر زمانی ھەبە، دەربەرین جفاکی وەکو دەربەرینن جیگەر خودان پیکھاتەبەکانمانینە کو ب ریکا مئشکی تاکە کەسێن جفاکی ب شیویەکی تمام مەبەست و واتاین سیمانتیکی و پراگماتیکی جیگەرکرنە.

2 – دەربەرین جفاکی کومەکا سیستەمانە کو ل دویف بنیاتی جفاکان ژیک جیاوازن، بەلئ دەستەھلاتی ل جفاکی دکەن و تاکە کەسێن جفاکی ب ئەوان پابەند دبن، ئەف دەربەرینە ئەوتین ھەر ژ لای جفاکی دەیتە بەرھەمەیان، تاکە کەسێن جفاکی پیکگری پی دکەن و دبنە ئەگەری ئافا کرن پەیوەندیکرن دروست.

3 – ئەرکین دەربەرین جفاکی ل دویف دەورووبەری پەیوەندیکرن دەیتە گوھورین، بۆ نموونە دبیت مەبەست ژ سلافکرنی دەستپیکرن دیا لۆگی بیت یان ب مەبەستا خۆ پێشفەبرنی بیت یان جھخۆشکرنی ... ھتد، واتە دەربەرین جفاکی ئەرکین جوراوجور د پەیوەندیین جفاکیدا بچھ دئینیت.

ژیدەر

- 1- ئەحمەد، مەحمود فەتحو لاو حەسەن، نەریمان (2017) پەیرەو و بنەما سیمانتیکیەکانی درکپیکردن، گوفاڕی زانکۆی راپەرین: سالی چوارەم، ژمارە 11 .
- 2- حوسین، ریزنە مەعروف (2010)، رۆژی شیوەزارە کۆمەلایەتیەکان لە دەولە مەندکردنی فەرھەنگی کوردیدا، نامەیی ماستەر، کۆلیژی زمان، زانکۆی سەلاحەددین، ھەولێر
- 3- دزەبی، عەبدولواھید مشیر (1999) پیکھاتی ئاخوتن لە زاری ھەلێدا: نامەیی ماستەر، زانکۆی سەلاحەددین .